

Hrvoje MATKOVIĆ, Na vrelima hrvatske povijesti, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2006., 350 str.

U „Prethodnim napomenama“ autor donosi pregled tiskane građe hrvatske povijesti od Franje Račkog i njegovih *Dokumenata historiae croaticae periodum antiquam illustrantia* iz 1877. godine do naših dana. Pišući o tome, veliku pozornost i značenje daje *Historijskoj čitanci* profesora Jaroslava Šidaka koja mu je bila poticaj da dovrši ono što je profesor Šidak započeo. Naime, *Historijska čitanka* završava s dokumentima iz 1848. godine. Profesor Šidak je namjeravao napisati i drugi dio čitanke, ali to nije dospio uraditi. U "Prethodnim napomenama" čitatelj će saznati tko je dosad u hrvatskoj historiografiji poklanjao pozornost objavljivanju izvorne građe i tko je u tome postigao najbolje rezultate. Iz tog dijela knjige uočava se sva razgranatost i opsežnost njezina sadržaja za koji se može reći da ostavlja neizbrisiv biljeg u historiografskom radu u Hrvatskoj tijekom cijelog 20. stoljeća.

Matkovićeva knjiga ima deset poglavlja i to: „Prije doseljenja“, „Doseljenje Hrvata u novu domovinu“, „Doba hrvatskih knezova i kraljeva“, „Hrvatska u zajednici s Ugarskom“, „Hrvatska u Habsburškoj Monarhiji“, „Provizorij – listopad studeni 1918.“, „Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji“, „Hrvatska u socijalističkoj Jugoslaviji“ i „Uspostava suverene Republike Hrvatske“. Knjiga, dakle, obuhvaća čitavu povijest hrvatskog naroda od doseljenja do naših dana strukturirana po najvažnijim prijelomnim odrednicama povijesnog razvoja.

U knjizi ima 128 dokumenata različite vrste: povelja, ugovora, zaključaka, poslanica, sporazuma, proklamacija, izvoda iz govora političara i državnika, rezolucija izvještaja, planova, nacрта, odluka, deklaracija, pisama i drugog. Iz njih se iščitava cjelokupna hrvatska povijest, preciznije rečeno, njezini najbitniji događaji. Poglavlja su metodološki stručno izrađena. Podijeljena su na potpoglavlja, a svako od njih čini zaokruženu cjelinu. Ovakav pristup čini tekst preglednijim i upotrebljivijim. Tako npr. poglavlje „Hrvatska u zajednici s Ugarskom“ ima dva potpoglavlja: „Doba Arpadovića i Razdoblje XIV i XV. Stoljeća“, a poglavlje „Hrvatska u Habsburškoj Monarhiji“ ima pet potpoglavlja: „Od izbora Ferdinanda Habsburškog do kraja XVIII. Stoljeća“, „Razdoblje prve polovice XIX. Stoljeća“, „Zbivanja šesdesetih godina“, „Politička previranja u razdoblju uoči Prvoga svjetskog rata“, „Hrvatska politika u vrijeme Prvoga svjetskog rata“. Tako je to autor učinio i u ostalim poglavljima. Knjiga sadrži i slikovni materijal koji prati tekst te kazalo imena, bilješke o autoru i podatke iz kojih je knjiga i zbornika autor preuzeo pojedini dokument.

Od svih dosad objavljenih knjiga izvora hrvatske povijesti Matkovićeva knjiga *Na vrelima hrvatske povijesti* u mnogočemu se od njih razlikuje. U njoj se na jednom mjestu donose najznačajnija vrela hrvatske povijesti od najstarijih vremena do naših dana. No, Matković se nije ograničio samo na reproduciranje izvorne građe, već je prije svakog teksta dao uvodnu napomenu u kojoj objašnjava povijesne prilike u kojima se zbiva događaj o kojem je riječ u tekstu. Tako se npr. u uvodnom dijelu dokumenta „Rezolucija Seljačko demokratske koalicije (SDK) od 1. kolovoza 1928.“ navodi da su narodni zastupnici spomenute koalicije napustili Beograd i nisu sudjelovali u nastavku zasjedanja Narodne skupštine te su 1. kolovoza 1928. godine u Zagrebu donijeli „Rezoluciju“ u kojoj je istaknuto nepriznavanje rada Narodne skupštine i njezinih odluka

kao i to da se tom rezolucijom iskazuje negativno stajalište prema prvoprosinačkom aktu i Vidovdanskom ustavu. Uvodne napomene koje autor donosi za svaki dokument imaju važnu didaktičku vrijednost. One čitatelja uvode u tekst i daju mu jasniju sliku povijesnog kretanja koje se u dokumentu podrobnije obrađuje ili koja proizlaze iz sadržajnih podataka u tekstu. Vrijedno je spomenuti da su uvodne napomene utemeljene na relevantnoj znanstvenoj literaturi koju autor korektno citira u bilješkama.

Treba reći i to da autor ne ostaje samo na spomenutim uvodnim napomenama. On uz neke dokumente upozorava i na određene kontroverze u obradama različitih autora, a koje se temelje na istom dokumentu. Time upozorava da znanstvena rasprava o pojedinim pitanjima još nije završena. Uz neke dokumente autor bilježi i ispravke donedavno uvriježenih prosudbi kad to novi dokumenti nalažu. U uvodnom dijelu dokumenta „Tanajske ploče“ autor upozorava da tvrdnje o iranskom podrijetlu Hrvata treba uzimati s oprezom jer mnoge tvrdnje u svezi s tim još nisu u znanosti usvojene. Pri tome navodi mišljenje akademika Radoslava Katičića da se dopušta mogućnost da je vjerojatno neki narod tog imena postojao u zaleđu Tanaisa, gdje je u antičko doba bilo stepskih nomada iranskog jezika pa možda Hrvati imaju svoje ime od tog naroda, ako je doista postojao. U dokumentu "Pacta conventa" (Qualiter) navodi se da to nije državopravni akt, već (kako smatra akademik Raukar) strogo staleški ugovor. Uz dokument "Ustav Ustaše – Hrvatsko revolucionarne organizacije" (UHRO) objašnjava se, između ostalog, i datum njezina osnutka. U svezi s tim, na temelju novih dokumenata, negira se ustaška tvrdnja da je ta organizacija osnovana 7. siječnja 1929. godine već kasnije, a sigurno postoji 1932. godine.

Treba istaknuti da je autor u nekim poglavljima uvrstio dokumente koji dosad nisu uvrštavani u slične zbirke, a za koje je zaključio da ih je potrebno i korisno uvrstiti. Ima ih više, a spomenut ćemo samo neke: "Pismo Svetozara Pribičevića Srbima" (prosinac 1933.), "Sukob A. Hebranga s političkim vrhom KPJ", "Staljinovi prijedlozi Paveliću", "Muslimanski memorandum upućen Hitleru 1942.", "Đurđevdanski ustanak 1950.". U "Pismu Srbima" znakovito je da Pribičević smatra da Srbi moraju poštovati i priznati volju Hrvata pa čak i odluku kad bi se oni izjavili protiv svake zajednice sa Srbima, a za svoju potpunu i neograničenu samostalnost. U njemu Pribičević dalje navodi da ne može zamisliti ni na trenutak tu mogućnost da "Srbi ognjem i mačem nametnu Hrvatima zajedničku državu". Takvo držanje, kaže Pribičević, "osramotilo bi Srbe za sva vremena kao nasilnike i ugnjetače". Puno smo saznali i iz ostalih novih dokumenata, koje je autor uvrstio u ovu knjigu. Između ostalog, donosi i dokumente o sovjetskim dodirima s poglavnikom Pavelićem krajem ožujka 1945. Staljin je Paveliću predlagao da dopusti sovjetskim trupama da iz južne Mađarske prijeđu preko hrvatskog teritorija do istočne jadranske obale i Trsta, a zauzvrat bi SSSR priznao NDH. Pavelić, kaže autor, ponudu nije prihvatio, sumnjajući u iskrenost sovjetskih jamstava i ne vjerujući u mogućnost realizacije sovjetskih ponuda.

U dokumentima o sukobu Andrije Hebranga s političkim vrhom KPJ donosi se Titov brzogov Hebrangu od 17. rujna 1944., Hebrangov odgovor Titu, Titov brzogov Kardelju i Kardeljev izvještaj Centralnom komitetu KPJ. Tito zamjera Hebrangu što je u Hrvatskoj osnovana Telegrafaska agencija Hrvatske (TAH) u sastavu Telegrafske agencije nove Jugoslavije (TANJUG). Osnivanje TAH-a Tito je smatrao vidom separatizma. Kardelj je dolaskom u Hrvatsku trebao to spriječiti. U izvještaju Centralnom komitetu KPJ, Kardelj piše o Hebrangovu ponašanju i djelovanju. U pismu se navodi:

“U prvom redu radi se o tome da u Hrvatskoj stvari neće ići dobro sve dotle dok Andrija Hebrang bude sekretar CK KPH, odnosno sve dotle dok se on tamo bude nalazio. Čitav njegov mentalitet i njegov karakter je takav da predstavlja jednu stalnu tendenciju k slabljenju povezivanje Hrvatske s Jugoslavijom.”

Posebnu pozornost privlače "Muslimanske rezolucije" i "Muslimanski memorandum" upućen Hitleru kojim muslimanski prvaci traže uspostavu autonomne jedinice Župe Bosna pod njemačkom upravom i obustavljanje svake djelatnosti ustaških i domobranskih postrojbi na području Bosne i Hercegovine, te osnivanje vojne formacije Bosanske straže. Iz teksta je vidljivo da je autor konzultirao opširnu objavljenu literaturu o navedenom pitanju koju prezentira u bilješki.

U odjeljku "Đurđevdanski ustanak 1950. godine", o kojem se u doba komunističke vlasti nije mnogo znalo, ima nekoliko dokumenata: "Priprema i ustanak", "Kažnjavanje pobunjenika" i "Prosudbe o ustanku". U uvodnom dijelu ovih dokumenata autor navodi da je do oružanog ustanka došlo zbog velike bijede tamošnjeg stanovništva koje je bilo nezadovoljno državnim agrarnom politikom, otkupom poljoprivrednih proizvoda, formiranjem seljačkih radnih zadruga i progonom informbirovaca. Do oružane pobune, kaže autor, dolazi u Hrvatskoj i sjeverozapadnoj Bosni (slunjski, cazinski i kladuški kotar) gdje su pretežno živjeli Muslimani i Srbi. Takvih informacija u dokumentima koji potječu iz vremena rata i poraća ima u velikom broju, o njima se u razdoblju socijalističke Jugoslavije nije moglo otvoreno pisati i reći istinu, bile su, rekli bismo "tabu teme".

Prezentirajući dokumente iz hrvatske prošlosti autor knjige nastoji obuhvatiti sve relevantne segmente hrvatske povijesti vodeći računa o svim njezinim odrednicama. Tako u poglavlju „Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji“ donosi posebno potpoglavlje „Komunistička partija Jugoslavije“. Bez tih dokumenata nije moguće shvatiti ulogu KPJ sljedećem razdoblju.

U predgovoru autor naglašava da je kriterij za odabir izvornih tekstova bio dokumentiranje političkih, gospodarskih i društvenih događaja u hrvatskim zemljama u prošlim stoljećima, pri čemu politička komponenta čini glavnu okosnicu. Nadalje autor kaže da se njegov izbor može podvrgnuti kritici te upozorava na moguće prigovore koje je izostavio ovaj ili onaj tekst koji po mišljenju kritičara zaslužuje da bude uvršten u djelo o kojem je riječ. Ne odričući autoru nimalo postavljeni kriterij, već zbog dosljednosti u njegovoj primjeni, čini mi se, da bi se u poglavlju o Hrvatskoj u Drugome svjetskom ratu trebalo naći više dokumenata o vodećoj ulozi komunista Hrvatske u organizaciji i vođenju antifašističke borbe i njihovu nastojanju da se u antifašistički pokret uključi što veći broj Hrvata (razni proglasi Komunističke partije Hrvatske upućeni hrvatskom narodu u kojima se iznosi politička platforma antifašističkog pokreta). Također smatram da je u knjigu trebalo uvrstiti i dokument o broju žrtava ustaškog terora, kao i opis života u ustaškim logorima i izvršenju zločina protiv civilnog stanovništva i nevinih ljudi bez obzira na to što se u knjizi nalaze zakonodavni akti Nezavisne Države Hrvatske o rasnoj diskriminaciji, teroru i upućivanju u logore nepoćudnih osoba. Za prikaz politike HSS-a u vrijeme Drugoga svjetskog rata nedostaje bar jedan dokument kojim bi se upozorilo na postojanje tzv. lijevog krila HSS-a koji je prihvatio suradnju s komunistima, čime bi se upozorilo na raslojavanje te najjače hrvatske političke građanske stranke između dvaju ratova.

Pripremiti knjigu ovakvog sadržaja vrlo je mukotrpan, naporan i vrlo odgovoran zadatak. Ovakvu knjigu može napisati samo izvrstan poznavalac cjelokupne hrvatske povijesti, posebno njezine izvorne građe i relevantne literature kojom se u knjizi trebalo koristiti. Također se javljaju teškoće pri izboru materijala i drugih komponenata koje su zastupljene u ovoj knjizi. Bez obzira na manje primjedbe, koje sam naveo, smatram da je autor svoj zadatak obavio na opće zadovoljstvo svih znanstvenika povjesničara i onih koji prate, cijene, čitaju i vole povijesnu literaturu.

Knjiga *Na vrelima hrvatske povijesti* namijenjena je kako izučavanju povijesti u školama i na odgovarajućim fakultetima i visokim učilištima, tako i širem čitateljstvu koje se zanima za hrvatsku povijest. Za nastavnike i učenike ova je knjiga dragocjena jer nastavlja tamo gdje je stao profesor Jaroslav Šidak sa svojom *Historijskom čitankom za hrvatsku povijest I.* koja sadrži kritički priređene izvore za hrvatsku povijest u doba feudalizma do ukinuća kmetstva 1848. godine. Šidakova čitanka svojom pojavom 1952. uvelike je pomogla nastavnicima povijesti u vremenu kad nije bilo udžbenika koji su obrađivali hrvatsku povijest, već su postojali samo ruski udžbenici iz opće povijesti. Sadašnjim nastavnicima Matkovićeva knjiga će pomoći da u što većoj mjeri u današnjim uvjetima osuvremene nastavu i daju učenicima što pouzdanije podatke. Svojim uvodnim komentarima ispred svakog dokumenta i bilješkama uz tekst dokumenta ona zapravo predstavlja nadasve autentičan i pouzdan informativni tekst, koji će nastavnicima poslužiti za korekciju i dopunu udžbeničkog teksta, a ujedno će ih usmjeriti na najbitnije odrednice hrvatske povijesti, koje bi učenici trebali usvojiti. Uvodni tekstovi pisani su u skladu s didaktičkim i metodološkim zahtjevima suvremene nastave, u čemu je Hrvoje Matković, kao dugogodišnji pisac udžbenika i priručnika, pravi majstor. Prednost ove knjige u odnosu na dosad objavljene povijesne čitanke i ostale knjige o izvorima hrvatske povijesti je u tome što, kako smo već naveli, na jednom mjestu donosi najznačajnije izvore hrvatske povijesti od najstarijih vremena do naših dana. Ona na autentičan način objašnjava hrvatske povijesne prilike u kojima se događaji prate kronološkim slijedom.

FRANKO MIROŠEVIĆ

Davor MARIJAN, *Oluja*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb 2007., 445 str.

Riječ je o knjizi koja donosi cjelovit i detaljan prikaz oslobodilačke vojno-redarstvene operacije Oluja, u kojoj su prvi put u hrvatskoj historiografiji, iz perspektive povjesničara, kritički prikazane pripreme, tijek i posljedice vojno-redarstvene operacije Oluja.

Oluja je u Hrvatskoj u kolovozu 1995. označila kraj Domovinskog rata i kraj jednoga teškog razdoblja hrvatske povijesti, koje je započelo još u kolovozu 1990. oružanom pobunom Srba u Hrvatskoj te otvorenom agresijom oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi od ljeta 1991. godine.

Oluja je i danas aktualna tema hrvatskoga političkog života, a vode se mnogobrojne polemike o legitimnosti same operacije. No, malo je znanstvenih radova o toj temi,

utemeljenih na povijesnim izvorima i arhivskom gradivu. Upravo knjiga dr. sc. Davora Marijana donosi cjelovitu znanstvenu i kritičku raščlambu priprema i tijeka operacije Oluja, utemeljenu na povijesnim izvorima.

Knjiga sadrži dvije glavne cjeline: znanstvenu studiju dr. sc. Davora Marijana koja prikazuje pripreme i tijek same operacije Oluja, podijeljenu na nekoliko poglavlja, te „Priloge“ koji sadrže dokumente o političkim i vojnim događajima uoči i tijekom Oluje, koje je odabrao i pripremio Mate Rupić, pročelnik Odjela za arhivsko gradivo Hrvatskoga memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata.

Nakon uvodne riječi urednika knjige dr. sc. Ante Nazora, autor Davor Marijan daje iscrpan prikaz vojno-redarstvene operacije Oluja. Započinje s poglavljem u kojemu određuje teritorijalne granice okupiranoga dijela Republike Hrvatske od pobunjenih Srba i Jugoslavenske narodne armije, od kolovoza 1990. do siječnja 1992., a koji će biti oslobođen vojno-redarstvenom operacijom Oluja u kolovozu 1995. godine. Uz teritorijalno određenje prostora na kojemu je tekla sama operacija, autor donosi prikaz sudionika operacije, Hrvatske vojske s jedne strane i Srpske vojske Krajine s druge strane, njihovo formiranje, ustroj i brojno stanje.

Poglavlje „Srpska pobuna u Hrvatskoj“ donosi kratak presjek razdoblja od početka pobune dijela srpskog stanovništva protiv hrvatskih vlasti, koja je započela još u ljeto 1990. godine, do početka Prve bihačke krize u jesen 1994. godine, koja je obrađena u sljedećem poglavlju. Nakon toga autor daje osvrt na operacije hrvatskih snaga na Livanjskom polju (operacija Zima '94. u studenome i prosincu 1994.) i u zapadnoj Slavoniji (operacija Bljesak, svibanj 1995.), te na Drugu bihačku krizu (srpanj 1995.) i reakciju Hrvatske na krizu (operacija Ljeto '95.). Slijede poglavlja o političkoj pripremi same operacije, o stanju u tadašnjoj Republici Srpskoj Krajini neposredno uoči Oluje, te o ratnim planovima obrane i oslobađanja okupiranoga hrvatskog teritorija i završnim pripremanjima Hrvatske vojske za provedbu operacije.

Glavni dio studije kronološki obrađuje sudjelovanje i ulogu zbornih područja HV-a Split, Gospić, Karlovac, Zagreb i Bjelovar u provedbi operacije, te Specijalnih postrojbi MUP-a RH i Hrvatskoga ratnog zrakoplovstva, od priprema do provedbe same operacije. Posebno je obrađena i uloga 5. korpusa Armije BiH u Oluji, te uloga i obrambene zadaće Zbornog područja Osijek, postrojbi na Južnom bojištu, Hrvatske ratne mornarice i Hrvatskog vijeća obrane. Autor daje osvrt i na reakcije snaga UNCRO-a i UN-a na provedbu Oluje, te na reakcije koje je Oluja izazvala u svijetu, od osude hrvatske ofenzive od međunarodne zajednice i Vijeća sigurnosti UN-a, do Rezolucije 1009 Vijeća sigurnosti UN-a (10. kolovoza 1995.) koja legitimizira Oluju ne dovodi u pitanje, a u prvi plan stavlja zaštitu ljudskih i manjinskih prava.

Autor se na kraju studije o Oluji osvrnuo i na nestegovno i nečasno ponašanje pojedinih pripadnika Hrvatske vojske i hrvatskih civila, a poseban naglasak stavljen je na aktualno pitanje vezano uz Oluju – Jesu li pobunjeni Srbi okupirano područje (UNPA sektori Sjever i Jug) napustili svojevrijedno ili su s toga područja protjerani, odnosno je li hrvatska strana Olujom provela etničko čišćenje pobunjenih Srba.

Druga cjelina knjige sadrži „Priloge“, odnosno kronološki složene dokumente o važnim političkim i vojnim odlukama i događajima uoči Oluje koji su utjecali na njezino pokretanje. Uz iznimku u poglavlju „Priloga“ o Bihačkoj krizi, te nekoliko dokumenata poslanih hrvatskom vodstvu iz tada opkoljenog Bihaća, odabrani dokumenti

su srpske provenijencije, a svjedoče o namjerama vodstva pobunjenih Srba iz Hrvatske da se pripoje Srbiji i zajedno sa Srbima iz Bosne i Hercegovine stvore jedinstvenu srpsku državu na okupiranom području Republike Hrvatske i BiH. Dokumenti obuhvaćaju razdoblje od 1. travnja 1991. do 4. kolovoza 1995. godine. „Prilozi“ su podijeljeni u četiri tematske cjeline.

Prva cjelina sadrži 30 dokumenata, a odnosi se na planove pobunjenih Srba iz Hrvatske o odcjepljenju teritorija Republike Hrvatske i ujedinjenju sa Srbijom i sa Srbima u Bosni i Hercegovini. Započinje odlukom Izvršnog vijeća Srpske autonomne oblasti Krajine „o prisajedinjenju Srpske autonomne oblasti Krajine Republici Srbiji“, 1. travnja 1991. godine. Slijede dokumenti o pojedinim odlukama Skupštine Srpske autonomne oblasti Krajine odnosno Republike Srpske Krajine (Deklaracija o ujedinjenju Republike Srpske Krajine i Republike Srpske 31. listopada 1992., Odluka o konstituiranju Narodne skupštine Republike Srpske Krajine i Republike Srpske 24. travnja 1993., Prijedlog Skupština Republike Srpske i Republike Srpske Krajine Skupštinama Srbije i Crne Gore za ujedinjenje u jednu državu, 18. kolovoza 1994. itd.), zapisnici sjednica Vlada Republike Srpske Krajine i Republike Srpske, priopćenja Srpske demokratske stranke Krajine, govori Milana Martića, Borislava Mikelića i Milana Babića na Skupštini Republike Srpske Krajine na kojoj je razmatran pregovarački proces s Republikom Hrvatskom i Plan Z-4, pismo Milana Martića Slobodanu Miloševiću nakon oslobodilačke akcije Hrvatske vojske Bljesak u zapadnoj Slavoniji, te govor Milana Martića 18. svibnja 1995. u Borovu Selu o državnoj krizi nakon oslobađanja zapadne Slavonije od Hrvatske vojske u svibnju 1995., zajedno s planovima o ujedinjenju s Republikom Srpskom u procesu ujedinjavanja svih srpskih zemalja. Prva cjelina *Priloga* završava dokumentom koji sadrži odluku Vrhovnog savjeta obrane Republike Srpske Krajine o proglašenju ratnog stanja u cijelom RSK, 30. srpnja 1995. godine.

Prilozi u drugoj tematskoj cjelini („Napad pobunjenih Srba iz Bosne i Hercegovine i s okupiranog teritorija Hrvatske na UN zaštićenu zonu Bihać“) sadrže dokumente vezane uz Bihaćku krizu, izazvanu napadima Srba iz Hrvatske i BiH na zaštićenu zonu Bihać, a započinju memoarskim zapisima generala Krešimira Ćosića i njegovim prisjećanjem na pregovore u SAD-u s američkim političkim i vojnim dužnosnicima, koji su rezultirali operacijom hrvatskih snaga Zima '94. i rješavanjem Prve bihaćke krize. Nakon toga slijede 43 dokumenta vezana uz događaje oko Bihaća, od 27. listopada 1994. do 3. kolovoza 1995., koji prikazuju iznimno važno značenje Bihaća u srpskim planovima, koje zbog snažnog otpora 5. korpusa Armije BiH nije bilo moguće lako ostvariti.

U trećoj cjelini „Priloga“ („Evakuacija stanovništva s okupiranog teritorija Hrvatske prije i tijekom Oluje“) kronološki su navedena 22 dokumenta (od 27. siječnja 1993. do 4. kolovoza 1995.) koji prikazuju planove pobunjenih Srba o evakuaciji stanovništva s okupiranoga teritorija Hrvatske, a dokumenti iz 1993. i 1994. dokazuju da su ti planovi o evakuaciji srpskoga stanovništva, u slučaju napada Hrvatske vojske, postojali i puno prije provedbe operacije Oluja (npr. Plan evakuacije civilnog stanovništva Mjesne zajednice Jasenovac 4. ožujka 1993., Izvješće Općinskog štaba civilne zaštite Pakrac o planu evakuacije stanovništva u slučaju akcije Hrvatske vojske 5. kolovoza 1993., itd.). Navodi se, između ostaloga, zapovijed Republičkog štaba civilne zaštite RSK regionalnim štabovima civilne zaštite za provođenje planova evakuacije i zbrinjavanja stanovništva (29. srpnja 1995.), upute Regionalnog štaba civilne zaštite Ko-

renica općinskim štabovima civilne zaštite o pripremama za evakuaciju materijalnih i kulturnih dobara i za evakuaciju stanovništva (3. kolovoza 1995.), te odluka Vrhovnog savjeta obrane RSK o evakuaciji stanovništva iz općina Benkovac, Obrovac, Drniš, Gračac i Knin prema Srbu i Lapcu (4. kolovoza 1995.).

U posljednjoj cjelini „Priloga“ („Plan međunarodne zajednice o provedbi mirne reintegracije hrvatskih okupiranih područja u ustavno-pravni poredak Republike Hrvatske, početkom 1995.“) naveden je sadržaj Plana Z-4, koji je Srbima u Hrvatskoj predvidio iznimno široku autonomiju, te sjećanja predstavnika međunarodne zajednice koji su sudjelovali u pokušaju provedbe toga plana (dijelovi intervjua s Leonidom Kerestedžijancem, prvim ruskim veleposlanikom u Republici Hrvatskoj, i svjedočenje Petera Galbraighta na suđenju Slobodanu Miloševiću o srpskom odbijanju Plana Z-4). Posljednji navedeni dokument sadrži svjedočenje Milana Babića na suđenju Slobodanu Miloševiću o srpskom odbijanju Plana Z-4.

Navedeni dokumenti u posljednjoj cjelini „Priloga“ jasno potvrđuju koliko je zbog isključivosti srpskih vođa uzaludan bio pokušaj mirne reintegracije okupiranih područja u ustavno-pravni poredak RH, kao što ostali dokumenti navedeni u ovoj knjizi pokušavaju odgovoriti na pitanja zašto se diplomatskim putem nije moglo riješiti pitanje okupiranoga teritorija Republike Hrvatske, zašto se hrvatska strana odlučila na vojno rješenje i povratak okupiranoga teritorija vojnim putem, te dokazati zašto su tvrdnje da je hrvatsko vodstvo provelo etničko čišćenje nad Srbima iz tzv. Krajine povijesno neutemeljene.

Unatoč mnogobrojnim polemikama oko pripremanja i izvođenja same operacije, te kritikama vojnih analitičara i povjesničara, uspjeh i značenje same operacije Oluja neosporni su jer upravo je vojno-redarstvenom operacijom Oluja poražen srpski agresor i oslobođen najveći dio okupiranoga teritorija Republike Hrvatske u njezinim međunarodno priznatim granicama, deblokiran je Bihać te spriječena humanitarna katastrofa na tom prostoru, a znanstvena studija Oluja autora dr. sc. Davora Marijana prva je takva analiza vojno-redarstvene operacije Oluja utemeljena na povijesnim izvorima i navedenim dokumentima o političkim i vojnim događajima vezanima uz Oluju, koja predstavlja značajan temelj za svaku buduću znanstvenu raspravu o toj temi.

JULIJA BARUNČIĆ PLETIKOSIĆ

Padraic KENNEY, *Breme slobode. Istočna Europa nakon 1989. godine*, Srednja Europa, Zagreb 2007., 202 str.

Novu povijest istočne Europe napisao je zapadni promatrač, američki povjesničar Padraic Kenney. Riječ je o pregledu postkomunističkog razdoblja petnaest zemalja europskog Istoka – od baltičkih zemalja, preko Poljske, Češke, bivših jugoslavenskih republika, do Albanije. Počevši od 1989. godine, koja se navodi kao ključna godina u kojoj započnu tihe, ili manje tihe "revolucije" zemalja Istočne Europe koje će rezultirati padom komunizma, autor razlaže sociološke i ekonomske promjene koje će neizbježno u sklopu njih uslijediti. Kenney, kombinirajući primjere iz lokalne povijesti pojedinih zemalja s općim povijesnim teorijama, razlaže i analizira različite probleme

s kojima su se bivše komunističke države susretale na svom putu prema slobodi i demokraciji.

U uvodnom poglavlju Kenney nas uvodi u geografsko određenje pojma Istočne Europe, ističući zajedničke karakteristike država tog područja, ali i međusobne razlike. Autor tako navodi kako su sve države bile pod sovjetskim tipom komunizma, što baš i ne možemo smatrati točnim, ako pogledamo primjer Jugoslavije, sve su se izvukle iz njegova utjecaja i krenule samostalnim putem prema europskim integracijama. Neke od tih zemalja već su članice Europske unije, neke su kandidati za skori ulazak, dok su neke tek u počecima pregovora. U uvodu autor analizira i uzroke pada komunizma 1989.-1991. pod kojima smatra ponajprije razlike u razvoju kapitalističkih i istočnoeuropskih zemalja, napose u ograničavajućem komunističkom gospodarstvu, kao i nemogućnost prilagodbe komunističkog sustava svjetskim zahtjevima. Drugim razlogom smatra iscrpljenost marksističko-lenjinističke ideologije među vladajućom elitom, pri čemu je u padu komunizma krucijalnu ulogu odigrao Gorbačov svojom otvorenošću prema promjenama. Autor smatra godine 1989.-1991. revolucionarnima jer se tada u državama Istočne Europe kao novi, revolucionarni koncepti javljaju dijalog i politički pluralizam koji su, do tada, u svijetu monologa i jednoga zadanog svjetonazora, bili nepoznati.

U prvom poglavlju „Različiti putevi na otvorenoj cesti: ekonomske i društvene promjene“ autor analizira na koji su se način istočnoeuropske ekonomije i društva transformirali u konkurenciju zapadnim – od potpunog pada ekonomija krajem 1980-ih (pad proizvodnje, standarda, rast inflacije i nezaposlenosti, štrajkovi, veliki vanjski dugovi socijalističkih zemalja), preko problematičnih privatizacija kao ključnog koraka u ekonomskim transformacijama do pojava siromaštva, potenciranog ratovima u pojedinim državama te pridošlim izbjeglicama kao dodatnim teretom na ekonomiju zemalja prihvatnica. Za takvo stanje u tranzicijskim državama Kenney, uz sam komunistički sustav koji je svojom ekonomskom i socijalnom politikom izazvao takvo stanje, krivi i Zapad jer nije pružio nikakvu konkretnu pomoć, a dopuštao je daljnju devastaciju raspirenu i ratovima.

Kao primjer države s uspješnom transformacijom autor navodi Mađarsku – ona je, naime i u socijalizmu bila označena kao država čija je ekonomija bila najbližnja onim zapadnim. Kenney to naziva "tržišnim socijalizmom" koji je vladao od sedamdesetih pa se smatralo da Mađarskoj i ne treba cjelovita reforma. Ipak, privatizacija državnog sektora u toj državi (kao i npr. u Sloveniji koja je danas najbogatija država u regiji) obavljena je polagano i selektivno, a velik zamah ekonomskim promjenama u Mađarskoj dala su i velika inozemna ulaganja sredinom 90-ih. Stoga je ona brzo napredovala.

Uz ekonomske promjene u zemljama Istočne Europe autor analizira i one sociološke konstatirajući kako je u komunizmu bio karakterističan neaktivizam civilnog društva te su pojedine društvene skupine u tranzicijskom razdoblju izgubile na značajnu – klasna podjela aktualna u komunizmu sada je postala nevažna prema novim etnički i nacionalno obojenim identitetima. Neki tradicionalni društveni pokreti oslabili su i zbog nestanka inteligencije u ovoj regiji – nakon pada komunizma dolazi i do pada državne potpore države, što opet vodi do emigracije intelektualaca, "odljeva mozgova". Još jedna skupina koja je izgubila dio društvene moći su i žene, a kao najradikalniji

primjer autor navodi nasilje nad ženama u vidu masovnih silovanja u ratovima na prostoru bivše Jugoslavije, te sve više prisutne trgovine ženama.

Zaključujući ovo poglavlje, Kenney konstatira kako su se nove države ipak snašle u novim uvjetima, iako ne sve u jednakoj mjeri. Države kao Slovenija, Mađarska ili Češka uspješnije su u tome, dok neke, kao Albanija, Rumunjska ili Bosna i Hercegovina ipak još prilično zaostaju. Kenney smatra kako bivše socijalističke države dotadašnje komunističko društveno uređenje, nije ulijenio, kako se pretpostavljalo, već ih je stalnim nestašicama i lošim upravljanjem pripremio na snalažljivost, a to se prenijelo u doba slobodnog tržišta u kojem se ta pojava manifestira kao razvoj "sive ekonomije". Ipak, tržišne ekonomije novih zemalja idu na bolje – dolazi do ekonomske ekspanzije, jača malo i srednje poduzetništvo, slobodnije je tržišno kretanje roba, usluga i ljudi.

Tamna točka tranzicije u zemljama Istočne Europe tema je sljedećeg poglavlja, a to je procvat nacionalizama, kao jedne od baština komunizma, što je rezultiralo nacionalnim borbama i etničkim čišćenjem. Iako, autor naglašava, niti moderna Zapadna Europa nije cijepljena protiv nacionalizama – sjetimo se samo Jörga Haidera, Silvija Berlusconija ili Le Pena u Francuskoj, kao i situacije u Sjevernoj Irskoj ili Baskiji.

Nakon više ili manje turbulentnog pada komunizma u bivšim socijalističkim državama postavilo se pitanje novoga društvenog uređenja. Jedna od prvih pojava u tim državama bili su pokušaji povratka na vlast potomaka nekadašnjih monarha, što ipak niti u jednoj državi nije uspjelo. Ono što je svuda uspjelo bila je pojava ekstremističkih opcija, radikalnih nacionalista koji su se na političkoj sceni pojavili ranih 90-ih, a do vrhunca došli sredinom 90-ih, kada je i ekonomska nesigurnost bila najveća. Od tada počinje polako opadanje ekstremizma. U sklopu pojačanih nacionalizama, ponovno se aktualiziralo i pitanje manjina s kojim su se suočavale sve države Istočne Europe. U svim tim državama je, pogotovo za vrijeme i nakon Drugoga svjetskog rata došlo do velikih demografskih promjena preseljenjima, protjerivanjima i ubijanjima dijela stanovništva, a kako navodi autor, gotovo sve istočnoeuropske zemlje, osim Jugoslavije, nastavile su, ne u toj mjeri ali ipak, s maćehinskim odnosom ponajprije prema manjinama (Romi, Židovi, Srbi, Turci...) i u vrijeme komunizma.

To nas dovodi do pitanja Jugoslavije kojoj je, zbog svoje specifičnosti, posvećeno cijelo jedno poglavlje. Autor analizira raspad Jugoslavije kao tragediju u pet činova: predigra na Kosovu, odlazak Slovenije, rat u Hrvatskoj, bosanski genocid i povratak rata na Kosovo. Kao osnovne čimbenike ratovanja na tim prostorima Kenney navodi Miloševićevu viziju Velike Srbije nasuprot mogućoj liberalizaciji, zatim sukob nacionalizama u Hrvatskoj i Tuđmanovu autoritarnu vlast. Za rat u Bosni autor navodi kako je imao mnogo uzročnih čimbenika, ali znakovito, kultura nije bila jedan od njih. No zato ga, zbog svoje razornosti i mnogobrojnih ljudskih žrtava naziva nasljednikom holokausta. Od simbola ratovanja na prostoru Jugoslavije značajna je nemoć mirovnih snaga, Daytonski sporazum koji je rezultirao povratkom rata na Kosovo, NATO-vo bombardiranje Srbije i konačna kapitulacija Miloševića.

Revalorizacija prošlosti u zemljama Istočne Europe tema je sljedećeg poglavlja. Na primjeru nekoliko zemalja (Hrvatska, Čehoslovačka, Poljska) autor uspoređuje na koji su se način te države nosile sa svojom prošlošću. S obzirom na to, dijeli ih u tri skupine – prema statusu u Drugome svjetskom ratu, što određuje i njihov odnos prema svojim političkim vođama. Kao državu s najproblematičnijom prošlošću i upitnim načinom

nošenja s njom, ali i s problematičnom budućnošću, Kenney vidi upravo Hrvatsku. U državama koje su, za razliku od Hrvatske, prošle bez krvoprolića, došlo je do potpunog odbacivanja prošlosti, zatim do lustracije, ali paradoksalno i do odbacivanja disidenata, koji su u vrijeme komunizma bili simboli otpora sustavu. Najpoznatiji primjer za to je slučaj Václava Havela koji je, nakon što je uz potpunu potporu 1990. postao predsjednik Čehoslovačke, nakon 10 godina najviše izgubio na popularnosti te je više od polovice anketiranih Čeha smatralo da bi trebao dati ostavku. Kao objašnjenje za takvo odbacivanje nekadašnjih disidenata autor nudi dvije teorije: prva je ona o općoj grižnji savjesti javnosti zbog kolaboracije s režimom, čime dolazi do izolacije nekadašnjih protivnika tog režima, u ovom slučaju, Havela. Druga je jednostavnija i temelji se na pretpostavci da se disidenti možda nisu mogli prilagoditi demokratskoj politici kojoj su pomogli da se učvrsti.

Autor se u ovom poglavlju osvrnuo i spremnost država na ispravljanje vlastitih zločina koja je, utvrdio je, nejednaka u pojedinim državama i to ponajprije zbog manjih tj. većih prijetnji nacionalnom identitetu, te (ne)dovoljnog razvitka civilnog društva. Povrat konfiscirane imovine još je jedno pitanje s kojim se suočavaju države u tranziciji i oko kojeg nastaju problemi – Kako, kome i što vratiti? No, svrha je povrata imovine pomirenje i stvaranje atmosfere mira u demokratizirajućim društvima.

Poglavlje “Portreti oholosti: demokratske politike” bavi se prvim demokratskim izborima i njihovim rezultatima, uspoređujući ih primjerima u nekoliko bivših komunističkih država. U nekim su državama prvi predsjednici novih država i parlamenata bili iz redova disidenata (Tuđman), a u drugima iz redova visoko pozicioniranih komunista (Milan Kučan, Kiro Gligorov). Karakteristični su i porazi prvih liberalnih vlada u novim državama što autor tumači prevelikim zahtjevima ekonomske i političke rekonstrukcije, kao i povratak bivših komunista na vlast. Na primjerima Slovačke, Rumunjske (kao loše pripremljenih građanskih društava) te Hrvatske i Srbije (u kojima je vladala diktatura, nacionalni šovinizam i ratna disciplina) autor kronološki prikazuje razvoj i pad autoritarnih vlada koji se dogodio tek od 1997. do 2000. godine. Na kraju postavlja simptomatično pitanje – Zašto demokracije negdje uspijevaju, a negdje ne? Kao odgovor nudi teoriju politologa Samuela Huntingtona o dugotrajnim kulturnim tradicijama koje su mogle negativno utjecati na razvoj demokratskih društva, kao na primjer istočno pravoslavlje na Balkanu koje je ograničilo pristup humanizmu, prosvjetiteljstvu, industrijskoj revoluciji i političkoj demokraciji. Te države stoga pripadaju različitim civilizacijama, onima koje još nemaju razvijenu demokratsku politiku. No, čudno je da autor kao čimbenik koji je stopirao demokratizaciju Balkana navodi samo istočno pravoslavlje, a ne i osmanska osvajanja i preobraćenje kršćana na islam koji su u golemoj mjeri obilježili povijesna kretanja na ovim prostorima za što je očit primjer Hrvatska.

Neuspjeh demokracija na nekim prostorima autor tumači i potporom Zapada koja se pruža državama sličnijim njima, te kratkotrajnom povijesnom naslijeđu.

Zadnje poglavlje “Nova Europa: istok na zapadu” rezimira političke promjene u bivšim komunističkim državama, propast Varšavskog pakta i blokofske podjele, te integracije zemalja Istočne Europe na Zapad. Također se bavi reakcijama Zapada na te događaje, a jedan od primjera je i pogrešna zapadna politika u jugoslavenskim ratovima, što autor tumači tezom da se od istočnih Europljana očekivalo da se sami izvuku iz izolacije kako bi dokazali da su zaslužili tu pomoć.

Postupno primanje istočnoeuropskih zemalja u NATO i Europsku uniju označilo je trajan zaokret prema novoj Europi, iako je pri tome primjetan protekcionizam Zapada, koji od novih članica traži određeni stupanj demokratizacije, vladavinu zakona, poštovanje ljudskih prava i zaštitu manjina. Kenney ipak naglašava kako se u istočnoeuropskim zemljama mijenja praksa komunizma, ali ne i ljudi. Prognozirajući za kraj sudbine istočnoeuropskih zemalja, Kenney predviđa kako države na Balkanu koje nisu do sada ušle, neće niti ući u EU.

Kao problematične autor deklarira Rumunjsku, Bugarsku, Hrvatsku i Makedoniju kao države s relativno stabilnim političkim sustavima, ali donekle nesigurnim granicama jer nisu ozbiljno preispitale svoju prošlost. Srbiju, Crnu Goru, Albaniju i BiH Kenney smatra europskom crnom rupom koja simbolizira nepostojanost same regije i ne predviđa im blistavu budućnost. No, ovakvo Kenneyevo predviđanje ipak moramo uzeti s rezervom, pogotovo zato što je u nekim procjenama već i pogriješio. Rumunjska i Bugarska, koje on naziva problematičnima, već su članice EU-a što znači da su zadovoljile političke, gospodarske, pravne i druge uvjete za ulazak, dok su Hrvatska i Makedonija u pregovorima.

Na kraju autor zaključuje kako su "narodi Nove Europe" promijenili staru Europu onoliko koliko je i ona promijenila njih, što predstavlja šok za obje strane.

"Bremsa slobode" zanimljiv je pogled na postkomunističko razdoblje u istočnoeuropskim državama u kojem autor opisuje i uspoređuje kako su se te države nosile s problemima tranzicije – od promjene političkog sustava, prelaska na moderno tržišno gospodarstvo, propitivanja komunističkog naslijeđa i revalorizacije prošlosti, rastućih nacionalizama i ratova, prema demokraciji i boljoj budućnosti. Knjiga koja se bavi Istočnom Europom, a pisana je iz perspektive povjesničara koji nije dio ove kulture i civilizacije, zanimljivo je štivo. Kenney realtivno objektivno razlaže probleme tranzicije i kronologiju pojedinih događaja iz tog razdoblja bivših komunističkih država, koje su osvježene i vlastitim procjenama autora. Koliko su te procjene objektivne i realne, pokazat će vrijeme.

TATJANA ŠARIĆ

Hrvoje KLASIĆ, *Hrvatsko proljeće u Sisku*, Srednja Europa, Zagreb 2006., 230 str.

Govor Vladimira Bakarića u sisačkoj Željezari, kao i odrješiti apel za ostavkama reformskih hrvatskih partijskih "lidera" koji su odmah nakon zloglasne 21. sjednice Predsjedništva SKJ u Karađorđevu pristigli iz toga sisačkoga industrijskoga giganta ostali su zabilježeni kao nezaobilazne reference obračuna s hrvatskim proljećem. Ovo me i mnogobrojnim drugim aspektima ni u kojem slučaju minorne uloge grada Siska u hrvatskom proljeću posvećena je monografija Hrvoja Klasića. Njegova odlična studija *Hrvatsko proljeće u Sisku* pripada onoj vrsti koja je iznimno potrebna suvremenoj hrvatskoj historiografiji već zbog same činjenice da djelomično popunjava golemu prazninu u istraživanju kasnije komunističke povijesti Hrvatske, posebice toga presudnog procesa ekonomske i nacionalne revitalizacije i masovne politizacije s kraja 1960-ih i početka 1970-ih godina.

Već sam odabir teme je izvrstan. Moguće nedostatke svojeg istraživanja ograničenog na jedan jedini grad srednje veličine Klasić je izvrsno okrenuo u svoju korist fokusirajući se na analizu lokalnog izraza širega nacionalnog pokreta. Klasić je na taj način pronašao temu koja je s jedne strane dovoljno mala da bi je jedan istraživač mogao pokriti, a istovremeno sposobna generirati obilje potencijalnih pitanja. Autor je pritom napravio jedinu ispravnu stvar "otvorivši" svoju narativu povezujući je s problemima od šireg značaja i zatim testirajući njihovu valjanost na lokalnoj razini. Sam se Sisak u tom smislu pokazao idealnim primjerom jer čini prirodan most od gradskih do republičkih tema. Kao nacionalno heterogena, urbana sredina sa snažnim industrijskim postrojenjima i naglim poslijeratnim razvojem, Sisak, naime, omogućuje praćenje dvaju ključnih elemenata hrvatskog proljeća – borbe za nacionalnu/republičku emancipaciju te ekonomsku reformu.

Paralelno s razradom mnogobrojnih problema hrvatskog proljeća, poput privredne reforme, Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, ključnih republičkih i saveznih partijskih sjednica, rascjepa hrvatskoga partijskog vodstva na reformsku i konzervativnu struju ili, pak, Titova ambivalentnog odnosa prema spomenutim zbivanjima, Klasić prikazuje i događaje u Sisku, vješto ispreplićući dvije priče fokusirajući se, međutim, ponajprije na sisački odraz republičkih gibanja.

Nakon kratkoga uvodnog predstavljanja socijalno-demografskih i ekonomskih specifičnosti grada Siska, studija je kronološki podijeljena na tri dijela. U onom prvom Klasić se usredotočuje na situaciju u Sisku neposredno prije izbijanja masovne politizacije – pokrivajući razdoblje od sredine 1960-ih sve do 10. sjednice CK SKH iz siječnja 1970. godine. Autor tu ponajprije evidentira proces razvodnjavanja političke moći na nekoliko postojećih centara. Posebno egzemplarni u tom smislu pokazali su se izbori za čelne gradske funkcije 1969. godine kada su zbog demokratskih inovacija u izbornoj proceduri, "nepartijski" delegati odigrali neobično važnu ulogu ukazavši tako na eroziju autoriteta komunističke partije, ali i spremnost drugih aktera da iskoriste nove mogućnosti.

Nadmetanje pojedinih gradskih subjekata moguće je pratiti i na Klasićevu prikazu Titova posjeta Sisku 1969. godine koji plastično ilustrira utjecaj dolaska najvećega državnog dužnosnika na malu sredinu pri čemu i naoko bezazlena činjenica poput duljeg zadržavanja u pojedinom poduzeću poprima dublje političke konotacije. Prvi dio knjige završava analizom reakcija relevantnih sisačkih institucija na 10. sjednicu CK SKH na kojoj je zacrtana platforma reformske politike SKH. S obzirom na jednoglasnu potporu zaključcima sjednice, klicu kasnijih razilaženja autor lucidno prepoznaje u različitom intenzitetu iskazane potpore (bitnim se ispostavilo, primjerice, osuđuje li određena institucija, poimence ili ne, Miloša Žanka i njegova unitaristička stajališta).

U drugom dijelu knjige u kojem se tematizira kulminacija hrvatskog proljeća potaknuta spomenutom 10. sjednicom, Klasić tretira neke od ključnih problema '71. godine, poput masovnosti nastalog pokreta i rastućeg sukoba između različitih vizija položaja Hrvatske unutar Jugoslavije. Usporedno s time u njegovoj se analizi pojavljuje i jedan novi element – nacionalno pitanje – koji se od 1970. godine sve više koristio u međusobnim lokalnim političkim okršajima te se postupno počeo povezivati s ka-drovskom politikom određenih poduzeća.

Središnji dio studije zauzima vrsna analiza geneze političkih specifičnosti dvaju glavnih sisačkih industrijskih poduzeća – "srpske" Željezare i "hrvatske" Rafinerije, koje tijekom ovog razdoblja postaju međusobno suprotstavljeni politički akteri. Počevši od izbora novog rukovodstva, preko masovnog učlanjenja radništva u SK i Maticu hrvatsku pod pokroviteljstvom reformističkih partijskih čelnika, Klasić dokumentira profiliranje Rafinerije u stožernog zastupnika proljećarske politike u Sisku. Njoj nasuprot stajala je, pak, Željezara koja je, reagirajući na gubitak lokalne političke moći, istovremeno poduzimala samostalne političke akcije posvuda ukazujući na rastuće nacionalističke i šovinističke trendove, osnivajući pritom čak i paralelna politička tijela čime se pretvorila u sjedište antiproljećarskih gibanja.

Ključni nacionalni događaji, poput izbacivanja Đodana i Veselice iz SK ili student-skog štrajka, izazvali su suprotne reakcije ovih dvaju poduzeća. S druge, pak, strane određena lokalna zbivanja, poput "nacionalnog prebrojavanja" u Rafineriji kojim se htjelo upozoriti na nacionalni nerazmjer kadrovske politike u prošlosti, doživljavala su različite interpretacije od strane republičkih tijela. Međusobni animozitet Željezare i Rafinerije i njihovu potporu reformskoj ili konzervativnoj struji u hrvatskom partijskom rukovodstvu na najbolji su način ocrtavale posjete čelnika ovih dviju struja jednoj ili drugoj organizaciji. Proces povezivanja lokalnih moćnika s ovim pojedinačnim strujama u SKH odredio je i njihove kasnije sudbine pri čemu su, kako Klasić sugerira, upravo lokalne teme imale najveće inicijalno značenje. Naime, Klasić je iznio primjere za zaključak (doduše ne eksplicitno izveden) kako početak antagonizma između Željezare i kasnijih nositelja reformske politike izvorno nije bio nacionalno motiviran, već je, naprotiv, bio vođen željom za očuvanjem svekolike hegemonije na lokalnoj razini.

Klasićeva studija naposljetku ocrtava i djelovanje vodećih sisačkih ličnosti u ovim burnim previranjima – poput proljećara Đure Brodarca i Janka Bobetka ili, pak, njihova antipoda, direktora Željezare Norberta Vebera. Suparništvo Bobetka i Vebera, kao zastupnika suprotnih grupacija, Klasić opet djelomice ukorjenjuje u njihovu borbu za prevlast u sisačkoj sredini.

Autor ne zaboravlja niti kulturnu stranu hrvatskog proljeća u Sisku, osvrćući se na brojne kulturne manifestacije koje su od 1971. godine nadalje dobivale sve izrazitije političko značenje. Tako je u Državnome sisačkom arhivu Klasić, primjerice, pronašao fascinantnan materijal poput naznaka masovnoga paralelnog učlanjenja radništva Rafinerije u Maticu hrvatsku i SKH. Najznačajnijim kulturnim događajem u sisačkoj regiji, međutim, pokazala se proslava stote godišnjice rođenja braće Radić na narodnom zboru u Trebarjevu Desnom, na kojem su se, kako Klasić ispravno prepoznaje, "objedinili svi inkriminirajući elementi hrvatskog proljeća: angažman Matice hrvatske, liderstvo, nacionalizam i masovnost".

Završni dio knjige posvećen je slomu hrvatskog proljeća krajem 1971. godine. Neke od posljedica smjene reformskih vođa SKH u Sisku autor prati sve do kraja 1972. godine i pritom iskazuje istančani osjećaj za specifičnosti stradanja proljećara. Većina stradalnika izgubila je tako svoja radna mjesta zaradivši usput trajnu mrlju na karijeri. Ipak, mnogi od njih uspjeli su ponovno pronaći posao, i to najčešće u drugim sredinama, što upućuje na važan zaključak kako je postproljećarski revanšizam često potjecao s lokalne, a ne republičke razine. Progon proljećara nerijetko je, naime, bio potaknut osobnim sukobima pri čemu je smjena reformskog rukovodstva iskorištena kao povod i pogodna prilika za rješavanje starih računa.

Na samom kraju Klasić se vraća problemu masovnosti hrvatskog proljeća, no prava snaga njegove knjige leži ponajviše u analizi internih sisačkih zbivanja, kao i njihovoj međuzavisnosti, ali i odvojenosti od događaja na republičkoj razini. Upravo je taj lokalni odraz reformskih nastojanja redefiniranja nacionalnog i ekonomskog položaja Hrvatske unutar SFRJ, i to u specifičnoj nacionalno-mješovitoj industrijskoj urbanoj sredini poput Siska, izniman i najveći Klasićev doprinos hrvatskoj historiografiji.

Izvrstan materijal koji je skupio autoru je, čini se, dopustio i donošenje nekih širih zaključaka te ostaje dojam da je Klasić ponegdje čak i propustio priliku za još dublju analizu ove fascinantne međugre i odnosa lokalnih centara moći, njihova međusobnog pregovaranja i kompleksnog procesa donošenja odluka. Riječ je o primjedbi koja bi, međutim, dobila na težini tek da se Klasić kretao u sklopu jednog već dobro istraženog polja u kojem bi onda tražio svoju znanstvenu nišu što, imajući u vidu posvemašnju znanstvenu neistraženost hrvatskog proljeća, ovdje nipošto nije slučaj.

Hrvatsko proljeće u Sisku stručnom čitatelju otvara odličnu temu i donosi izvršno dokumentiranu analizu koja nalazi istaknuto mjesto u istraživanju komunističkog razdoblja hrvatske povijesti. Upotrebom nešto tvrđeg teorijsko-metodološkog okvira Klasić je od svoje knjige mogao načiniti još i značajnije djelo koje bi bez problema moglo komunicirati s općim tendencijama u suvremenoj svjetskoj historiografiji. No, i bez takvog tvrđeg konceptijskog okvira, Klasić je stvorio izvrstan prikaz koji će biti naročito koristan svim budućim istraživačima ne samo hrvatskog proljeća, već i kasnog komunizma i to podjednako povjesničarima, kao i politolozima i sociolozima.

MARKO ZUBAK

Tihomir PONOŠ, *Na rubu revolucije – studenti '71.*, Profil International, Zagreb 2007., 221 str.

Studentski štrajk iz studenog 1971. godine u javnoj je percepciji gotovo općeprihvaćen kao neposredni povod, pokatkad čak i razlog za Titov konačni obračun s procesom nacionalne i ekonomske liberalizacije javnog i političkog života SR Hrvatske, poznatijeg pod nazivom hrvatsko proljeće. Pomalo nevjerojatno stoga zvuči činjenica da je vrijedna Ponoševa knjiga *Na rubu revolucije – studenti '71* prvo djelo koje je posvećeno najradikalnijoj struji raznolikih proljećarskih gibanja: pokretu hrvatskih sveučilištaraca. Već skoro dva desetljeća, naime, ne postoje nikakvi politički razlozi koji bi sprječavali analizu ovog pokreta. S druge strane, suvremena historiografija ostavlja dovoljno mogućnosti da se zaobiđe eventualna nedostupnost arhivskih fondova te da se ovoj temi pristupi s raznih stajališta.

Kao mnogo puta dosad, hrabrost da dotakne kontroverznu suvremenu temu pokazao je prije svih jedan novinar što Ponoš, premda izobrazbom povjesničar, ponajprije i jest. To što se njegovo pionirsko djelo žanrovski nalazi na razmeđi historiografije i publicistike posljedica je, međutim, ponajprije odluke da se tekst oslobodi bilješki. Žal što je tako knjiga svedena na publicističku razinu zapravo je najbolji kompliment njegovoj monografiji koja zavrjeđuje da je se tiska i s punim znanstvenim aparatom.

Analizu studentskog pokreta autor je ispravno smjestio unutar šire analize hrvatskog proljeća. Njegova studija kronološki je razdijeljena po cjelinama koje ocrtavaju

razvoj studentskih previranja, no ujedno predstavljaju i ključne odrednice čitavoga hrvatskog proljeća. U prvom poglavlju Ponoš je postavio osnovni kontekst svoje kasnije analize. Saževši stajališta iz postojeće, većinom memoarske literature, Ponoš tu manje-više ponavlja standardni obrazac evolucije hrvatskog proljeća koji započinje privrednom reformom i Rankovićevim padom, da bi preko Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika i studentskih nemira 1968. godine, kao i ustoličenje mlađega reformskoga partijskog vodstva te novog rektora Zagrebačkog sveučilišta, doveo do kulminacije koja je uslijedila na slavnoj 10. sjednici CK SKH iz siječnja 1970. godine. Autor pritom nije zaboravio ni vodeće osobe tog razdoblja poput Savke Dabčević-Kučar i Ivana Supeka.

Kao svojevrsnoj inicijalnoj točki čitavoga studentskog pokreta te prvom slučaju da je politizacija studenata izašla izvan predviđenih smjernica, drugo je poglavlje u cjelini posvećeno izboru deklariranog vjernika Ivana Zvonimira Čička za studentskog prorektora te posljedičnoj borbi za priznanje legitimnosti ovog izbora koja je izbila zbog raskola studentskog tijela na dvije suprotstavljene studentske frakcije.

Ponoš detaljno dokumentira ovaj unutarstudentski sukob u kojem ispravno prepoznaje značajke prave stranačke političke borbe. S jedne strane našli su se takozvani "ljevičari", okupljeni oko tada još uvijek aktualnoga službenoga studentskog rukovodstva koje je žestoko osporavalo Čičkov izbor, ali i rapidno gubilo potporu u studentskom tijelu i partijskim redovima. Nasuprot njima stajali su "Čičkovci", jezgro budućeg pokreta hrvatskih sveučilištaraca, inicijalno čvrsto svrstani uz reformske čelnike SKH i odlučni u obrani hrvatskih nacionalnih interesa na platformi spomenute 10. sjednice.

Treće poglavlje započinje opisom izbora Dražena Budiše za predsjednika Saveza studenata Zagreba kojim je dotad neinstitucionalna studentska struja nastavila postupno preuzimati službena studentska tijela. Autor usporedno prikazuje i njezino sve jasnije profiliranje, ne više samo u odnosu prema suprotstavljenim kolegama, već i raznim pitanjima iz područja visoke politike. Odnos središnjih partijskih te sveučilišnih tijela prema novome studentskom vodstvu pritom se pokazao nejednakim. Dok je Supek svojim odlukama osigurao legitimnost Čičkovoj struji, reformsko krilo SKH bilo je puno neodlučnije, prihvativši realnost tek s vremenom i samo djelimično, i to ponajprije kako bi obuzdalo i usmjerilo novonastali pokret – nešto što se na kraju pokazalo nemogućom misijom. I ovdje, kao i uostalom u čitavoj knjizi, usporedno sa studentskim zbivanjima, Ponoš prati i presudne događaje na saveznom i republičkom nivou koji su usmjerili sam tijek hrvatskog proljeća.

U središtu posljednjeg poglavlja našla se radikalizacija studentskog pokreta potaknuta izbacivanjem Veselice i Đodana iz SK, kada su sveučilištarci svojom beskompromisnom osudom ovog postupka jasno odaslali poruku da bez obzira na načelnu potporu reformskom partijskom krilu nisu spremni slijepo slijediti partijske upute. Naprotiv, od sredine 1971. godine studenti su se pretvorili u trajno sredstvo pritiska zahtijevajući da vodstvo SKH ustraje u zacrtanom reformskom smjeru.

Žestoki napadi na vodeće partijske konzervativce, kao i pojava novih, nerijetko radikalnih ideja vezanih uz veću ekonomsku samostalnost Hrvatske te jasnije definiranje njezina (kon)federalnog položaja unutar SFRJ, prestaju biti samo izolirani incidenti. Studentski štrajk kojim su studenti zahtijevali promjenu saveznoga deviznog režima bio je pokrenut suprotno željama partijskih reformista i on predstavlja glavni primjer

nove studentske taktike. Sukladno tome, zaključni i zasigurno najbolji dio knjige zauzela je odlična analiza samog štrajka sa svim njegovim kontroverzama i završnim sudskim epilogom.

Ponošev zadatak bio je dvojak: suočen s nedostatkom literature morao je najprije sastaviti osnovnu kronologiju burnih studentskih zborova, priopćenja i skupština i tek onda pristupiti samoj analizi. Autor pritom ispravno provlači tezu o "samozvanosti" kao ključnom problemu pokreta hrvatskih sveučilištaraca, ali i samoga hrvatskog proljeća. Naime, presudan *novum* koji je hrvatsko proljeće donijelo u politički život SFRJ jest masovna politizacija javnosti, koja se prelila izvan dotadašnjih uskih partijskih okvira SK koji je, pak, osjetio potrebu da potporu za svoja stajališta pronade u bazi – stanovništvu.

Neočekivani i specifični karakter dolaska grupe studenata na političku scenu ključni je novi element koji je u tom smislu donio pokret hrvatskih sveučilištaraca. Većina njegovih čelnih ljudi bili su, naime, kako to Ponoš ispravno prepoznaje, posve mašnji politički autsajderi, dotad izopćeni iz glavnih tijekova političkog života i stoga neupoznati s njegovim funkcioniranjem što je utjecalo i na njihovo kasnije djelovanje. Ova nova politička kvaliteta često je ostajala neprimijećena u rijetkim postojećim interpretacijama, nauštrb isključivog isticanja studentskih nacionalnih ciljeva (vidi, primjerice, studiju o lipanjskim nemirima 1968. Nebojše Popova).

Ponoševa studija temelji se na analizi uglavnom već objavljenih dokumenata – studentskih govora, novinskih članaka te partijskih sjednica. Autor se ponekad i suviše oslanjao na opsežne citate koji mjestimično nepotrebno opterećuju njegov inače iznimno pitak stil. Tamo gdje se uspio suspregnuti, izašla su na vidjelo njegova vrsna objašnjenja i vođenje narative te ostaje dojam da bi uz ustrajnije sažimanje citata finalni tekst ispao efektivniji.

Sastavljanju koherentne analize pridonijeli su i razgovori koje je autor vodio sa samim akterima – Ivanom Zvonimirom Čičkom, Draženom Budišom, Mladenom Vedrišom i Zvezdanom Znidarčić-Begović kao predstavnicima dominantne studentske struje te Mariom Bošnjakom, Slobodanom Langom i Žarkom Puhovskim s druge strane ideološke bojišnice. Lista sugovornika mogla je biti i dulja, no ona je nesumnjivo pridonijela otkrivanju dosad nepoznatih pojedinosti i preciznijoj rekonstrukciji mnogobrojnih burnih događaja poput kontroverznih studentskih skupština ili već spomenutog štrajka.

Nasuprot smijenjenome studentskom rukovodstvu, hrvatski sveučilištarci u Ponoševu su prikazu uglavnom portretirani kao pozitivne povijesne figure. Autor pronalazi razumijevanje za većinu njihovih stajališta i postupaka, razrješavajući ih i krivnje za konačni Titov obračun s proljećarima. Naime, svoju odluku o smjeni hrvatskoga partijskog vodstva Tito je, prema Ponošu, donio puno ranije te "najslavniji štrajk u hrvatskoj povijesti" u tom smislu nije odigrao presudnu ulogu.

Ponoševa knjiga ima i svojih nedostataka, no oni nisu pretjerani s obzirom na značaj jedne ovakve studije. Njezin najslabiji dio predstavlja analiza studentskih događaja iz 1968. godine, kao svojevrsne uvertire, iako s obrnutim predznakom, u događaje koji će uslijediti dvije i pol godine kasnije. Razlog tomu ne leži u samom prikazu događaja, već ponajprije u nedostatku želje da se ti događaji u većoj mjeri ukorijene u kontekst europskih studentskih gibanja. Dublja analiza međuodnosa šezdesetasmaša i hrvat-

skih sveučilištaraca ostaje tako zadatak budućih istraživača.

Jednako tako, osim osvrta na Budišin neuspjeh pokušaj konfederalnog preustroja Saveza studenata Jugoslavije, odnos hrvatskih studenata i njihovih kolega u susjednim republikama, prije svega onih u Beogradu i Ljubljani, ostao je nerasvijetljen. Naposljetku, moglo se još ponešto reći i o odnosu studenata s reformskim krilom SKH i Maticom hrvatskom, baš kao i o socijalnoj slici dviju suprotstavljenih studentskih grupa. Sve su to teme koje Ponoš nipošto ne zaobilazi, ali ih niti detaljnije ne tematizira. Uz kronološki koncept, tematska potpodjela teksta vjerojatno bi u tom pogledu pridonijela jasnijem kristaliziranju navedenih problema.

Sve navedeno, međutim, ne umanjuje značaj Ponoševe knjige koja ne odgovara na sva pitanja, no, kao prva u nizu, ona to i ne treba. Naprotiv, *Na rubu revolucije* spada u red iznimnih publicističkih ostvarenja o određenim ključnim procesima u novijoj povijesti SFRJ. Zadirući u teme koje dosad još nisu bile obrađivane, ova knjiga stoji uz bok najboljih primjeraka žanra, poput knjige Slavoljuba Đukića o srpskim liberalima.

MARKO ZUBAK

Peter HENNESSY, *Never again: Britain 1945 - 51*, Penguin, London 2006., 560 str., *Having It So Good: Britain in the Fifties*, Penguin, London 2007., 768 str.

Profesor suvremene povijesti Londonskog sveučilišta od 1992., prije toga dvadesetak godina parlamentarni izvještlač i komentator *The Timesa*, *The Financial Timesa*, *The Economist* te voditelj cijenjene emisije na radijskom programu BBC 4, Peter Hennessy, posljednjih je godina dobio javne pohvale za svoj istraživački rad u kojem sabire svoje znanje i vještine. Kao historičar vladinih institucija objavio je od 1986. više knjiga, npr: *Cabinet*, *Whitehall*, *The Secret State: Whitehall and the Cold War*, *The Prime Minister: The Office and Its Holders since 1945.*, a prošle godine velik je interes izazvala njegova nova knjiga *Cabinets and the Bomb*. Knjiga *Never again: Britain 1945 - 51*, objavljena prvi put 1992., dobila je nekoliko zapaženih nagrada, a *Having It So Good: Britain in the Fifties* (2006.) nagrađena je prestižnom Orwellovom nagradom za političku esejistiku. *Never again* i *Having It So Good* prva su dva sveska između planiranih pet u kojima Hennessy namjerava obraditi razdoblje suvremene britanske povijesti, od 1945. do kraja stoljeća.

Hennessy, s doktoratom London School of Economics, za kojeg su, prema vlastitom priznanju, kolege novinari govorili da mu nedostaje "osjećaj" za vijesti, a sadašnji akademski kolege ga smatraju previše "zajedljivim" da bi bio ozbiljan historičar, profesionalac je koji radi uvijek na najsvežije dostupnim arhivskim dokumentima, vješto i obilato koristi raznovrsnu literaturu te kao izvore prihvaća i svjedočanstva suvremenika. Stoga su njegove knjige zanimljiva i slojevita povijesna panorama iako jednostavan, a dinamičan stil izlaganja čitatelja povremeno zavara da je riječ o "lakom štivu". Osjećajnost koja je povremeno eksplicitna, a često implicitna govori o njegovoj osobnoj uključenosti u materiju i to zbog vlastitoga životnog iskustva, odnosno to je i priča o odrastanju njegova naraštaja iz 1947. Razumljivo je zato da ga medijski prikazi

hvale i kao "nacionalno bogatstvo" odnosno priznaju vrijednost njegovim knjigama kao najboljim historijskim analizama poratne Britanije.

Knjiga *Never again* započinje münchenskom krizom 1938. i završava padom laburističke vlade 1951. Ratnom razdoblju autor daje veliku pažnju i opseg u knjizi jer smatra da se poratna povijest Britanije nikako ne može razumjeti bez tog doba. U tom smislu vraća se na političke, vojne i društvene aspekte života u to vrijeme pri čemu istaknuto mjesto zauzima *Blitz* 1940. - 1941. kada je uništeno dva milijuna kuća, pretežno u Londonu, a poginulo 43.000 civila. Po autoru, bit osjećaja ljudi tog doba proniknuo je najbolje pisac George Orwell u eseju nastalom 1940.: "(...) dok ovo pišem visoko civilizirana ljudska bića lete iznad mene pokušavajući me ubiti".

Naslov knjige, *Nikad više*, prema Hennessyjevom mišljenju simbolizira dominantni impuls tih godina, 1945. - 1951.: "(...) nikad više neće biti rata, nikad više neće narod stanovati u *slamovima*, živeći na slaboj prehrani zbog malih ili nikakvih plaća, nikad više neće masovna nezaposlenost uništiti živote milijuna, nikad više neće prirodne sposobnosti ostati neiskorištene zbog nedostupnosti obrazovanja". (str. 2) Te godine nisu bile samo godine uspjeha, osobito ne gospodarskih, ali niz političko-socijalnih mjera obećavao je – i uspostavio – stvarni napredak a vlade koje su slijedile, većinom konzervativne, nisu dugo u pitanje dovele temeljna socijalna prava (*welfare state*) i dostignuća tih godina koja su uspostavili laburisti. Knjiga se, dakle, pretežno bavi vremenom kojim dominiraju posljedice rata, u unutarnjoj i na vanjskopolitičkoj sceni. Obnova zemlje, nastavak ratne racionirane prehrane, demobilizacija, uloga Britanije u eri započetoga hladnog rata, transformacija Commonwealtha, suočavanje sa smanjenim ulogom Britanije kao svjetske sile, frakcijski sukobi u sklopu Laburističke stranke, uloga medija, osobito novina, kao moćnoga političkog sredstva. Pri tome, autor pažnju daje ne samo Londonu nego i drugim gradovima i krajevima. Hennessy koristi najširi spektar izvora – građu, monografije, parcijalne radove, pisma, dnevnike, vlastita sjećanja. Na taj način mogao je pružiti uvid i u svakidašnji život građana Derbyja, ali i udaljenih otoka Orkney. U njegovu fokusu su i vodeći političari i drugi javni djelatnici te nam usputno i diskretno daje i detalje o njihovim karakterima i životima, a ne samo političkom i javnom radu.

Premočna izborna pobjeda laburista 1945. iznenadila je svakoga, pa i same laburiste, ali kako je to opisao sam Clement Attlee, novi premijer, narod se okrenuo ne protiv Winstona Churchilla, ratnog pobjednika, nego stranke konzervativaca i njihove prijeratne politike. Htio je nešto novo, novi početak. To su laburisti i učinili: uveli su besplatno opće zdravstveno osiguranje, socijalnu sigurnost – pomoć za vrijeme nezaposlenosti, proveli duboku socijalno intoniranu reformu obrazovanja s težištem na produljenju obveznoga besplatnog školovanja, uveli stambenu politiku povoljnu za najšire slojeve, nacionalizirali velike bankovne i industrijske institucije. Njihovu vladavinu zasjenile su ipak gospodarske teškoće, dijelom osjenčane posljedicama rata, ali i kadrovsko-konceptualnim problemima.

Knjigom *Having It So Good* više dominira politika jer je to vrijeme značajnih političkih događaja u svijetu i Europi, npr. nastanak NATO pakta i Europske zajednice za ugljen i čelik, buduće EU, neuspješni ulazak Britanije u sukob oko Sueskog kanala. Ovome zadnjem autor posvećuje veliku pažnju, jer je po njemu rat 1956. više no ije-dan drugi događaj utjecao na neugodno prilagođavanje i samoosvješćavanje Britanije

o smanjenju moći i statusa velike svjetske sile. Također, vrijeme je to povratka ostarjelog Churchilla na premijersku funkciju, dogradnje "specijalnih odnosa" između Amerike i Britanije, promjena u Commonwealthu, vladinih rasprava o britanskoj atomskoj bombi. Anthony Eden, dugogodišnji konzervativni ministar vanjskih poslova, uvijek pri vrhu vlasti a nikad dotad na najvišoj poziciji, dočekaao je tu priliku 1955., ali je nakon dvije godine odstupio zbog bolesti. Njegova je premijerska karijera, za razliku od one prve, ostala u povijesti zabilježena kao neuspješna. Onaj koji ga nasljeđuje, Harold Macmillan, osobito je predmet autorova interesa: "posljednji edvardijanac" svojim je radom već u Churchilllovoj vladi pokazao mnoge vještine političara i organizatora. Kao ministar stanovanja izgradio je godišnje više državnih stanova nego laburisti, a svoje sposobnosti iskušao je, iako kratko, i kao ministar obrane te vanjskih poslova. Po autoru, ali i drugim analitičarima, Macmillan je u britanskoj povijesti zauzeo posebno mjesto jer je to vrijeme prosperiteta Britanije koje će se nastaviti do kraja šezdesetih. Stoga je, prema njegovoj izjavi iz 1957., da "većini našeg naroda nikad nije bilo tako dobro" i naslovljena ova knjiga. Gospodarski napredak, problemi golemih troškova obrane i "prekomorskih obaveza" – nasuprot troškovima države blagostanja – Macmillan je sve to uspješno balansirao. Također, za razliku od svojih prethodnika okrenuo se europskoj budućnosti za svoju zemlju. Macmillan je osvojio izbornu pobjedu za svoju stranku 1959., ali je 1963. odstupio s položaja predsjednika vlade, bolestan i prisiljen ponašanjima svojih ministara (špijunski i "seks" skandal).

Ove dvije Hennessyjeve knjige na zanimljiv i dokumentiran način oslikavaju britansku političku i društvenu povijest nakon Drugoga svjetskog rata, od doba, po autoru, "ratnog socijalizma" u kome je racionirana opskrba formalno uvela grubu iako privremenu jednakost svih u jednom izrazito klasnom društvu, do vremena obilja odnosno boljeg života za sve sredinom šezdesetih. Njegovim stranicama prolaze premijeri i kuharice, djeca i glumci, crkveni velikodostojnici i službenici-povratnici iz kolonija te mnogi drugi, neki kao akteri političkih odluka, drugi kao svjedoci društvenih promjena, svi sa svojim uvjerenjima, planovima, nadama, postignućima. Poratne godine, često percipirane kao tmurne i teške u svijesti kasnijih naraštaja, ne samo Britanaca, ovdje su prikazane i iz jednoga šireg vidika, kao dinamično vrijeme puno osobnih i društvenih mogućnosti i optimizma. Sposobnost da se čitatelju ponude tako slojeviti, a istodobno načinom izlaganja pristupačni sadržaji sigurno najviše ovisi o talentu analitičara kakav je Hennessy, ali također i o obilju raznovrsne građe i već postojeće kvalitetne literature o pojedinim društvenim i političkim segmentima suvremene britanske povijesti.

KATARINA SPEHNJAK

Spomen područje Jasenovac, ur. Tea BENČIĆ RIMAY, Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac, Jasenovac 2006., 274 str.

O Jasenovcu, ustaškim logorima Jasenovac i Stara Gradiška, ali i o nekim skretanjima u historiografiji poput nastanka ideje o tzv. *Sustavu jasenovačkih logora* i slično napisane su nepregledne količine knjiga, monografija, tekstova, feljtona, novinskih članaka i memoarskih zapisa, a posljednjih godina s razvojem elektroničke domene velike količine materijala objavljuju se i u elektroničkom obliku koji je dostupan najširem čitateljstvu. Unatoč više od 3.000 objavljenih bibliografskih jedinica koje tematičkom pokrivaaju navedenu problematiku, svako novo izdanje za sobom povlači i nemali interes, prije svega hrvatske javnosti, ali i javnosti s područja bivše SFR Jugoslavije. Tako je bilo i s knjigom skupine autora jednostavno naslovljenom *Spomen područje Jasenovac*, koja ima i svoju inačicu na engleskom jeziku (*Jasenovac Memorial Site*), a čijim je objavljivanjem, odnosno predstavljanjem potkraj 2006. godine svečano otvoren novi stalni izložbeni postav memorijalnog muzeja Javne ustanove Spomen-područje Jasenovac.

Predgovor izdanju potpisuje mr. sc. Božo Biškupić (5.), tadašnji ministar kulture Republike Hrvatske, a zatim slijede uvodna riječ Nataše Jovičić, ravnateljice Spomen-područja, naslovljena *Žrtva je pojedinac* (8.-11.) te kratki tekst koji potpisuje urednica izdanja Tea Benčić Rimay (12.-15.). U izdanju je zastupljeno desetak autora koji pišu o najvažnijim detaljima vezanim uz postojanje i djelovanje ustaških logora Jasenovac (1941. – 1945.) i Stara Gradiška (1942. – 1945.).

Glavni dio izdanja započinje tekstom Tvrtka Jakovine naslovljenim *Nezavisna Država Hrvatska u Hitlerovom osovinskom sustavu* (16.-45.). Autor je tekst podijelio na četiri cjeline u kojima je ukratko prikazao najvažnije događaje vezane uz III. Reich, Italiju i ustaše do početka II. svjetskog rata. Jakovina zatim daje najosnovnije podatke o uspostavi Nezavisne Države Hrvatske, a spominje i Katoličku crkvu, kulturni život u NDH itd. Preostale dvije cjeline rada posvećene su razdoblju od neuspjelog pokušaja prevrata, odnosno neuspješnog pokušaja rušenja ustaškog režima u ljeto 1944., preko sloma NDH i uspostave Titove Jugoslavije do nekih događaja iz nedavne nam suvremenosti, poput suđenja Dinku Šakiću itd. Nakon kraćega teksta Nataše Mataušić, naslovljenog *Koncentracioni logor Jasenovac* (46.-72.), Drago Roksandić piše o Srbima u jasenovačkom logoru u tekstu naslovljenom *O tragediji, traumi i katarzi: Srbi u jasenovačkom logoru, 1941.-1945. godine* (72.-107.). Kako je napomenuo, autor se u tekstu sadržajno fokusirao na temeljnu problematiku pristupa istraživanju teme o Srbima u jasenovačkom logoru od 1941. do 1945. (str. 73.). Kao temeljni nedostatak rada treba navesti činjenicu da je nastao samo na temelju nekoliko naslova Fikrete Jelić-Butić, Ljube Bobana i zbirke dokumenata Antuna Miletića.

Židovi u logoru Jasenovac tekst je koji potpisuje Ivo Goldstein (108.-153.). Zatim slijede tekstovi posvećeni stradanju Roma, o čemu piše Narcisa Lengel-Krizman (*Genocid nad Romima – Jasenovac 1942.*, 154.-181.), i Hrvata u jasenovačkom logoru koji potpisuje Mario Kevo (*Stradanja Hrvata u Jasenovcu*, 182.-217.). Veliku pozornost svakako treba posvetiti kraćem tekstu pod naslovom *O „Poimeničnom popisu žrtava KL Jasenovac“* (218.-219.) koji potpisuju Đorđe Mihovilović i Jelka Smreka. Naime, u kratkom tekstu autori navode podatke o poimeničnom popisu žrtava logora Jase-

novac i Stara Gradiška koji su stradali u razdoblju od kolovoza 1941. do 22. travnja 1945. godine. Riječ je o ukupno 69.842 osobe, a sumarni podaci odnosno pregled, dan je prema narodnosti, spolu i godini stradanja u tabličnim prikazima na 219. stranici izdanja. U tekstu naslovljenom *Alkemija cvijeta* (226.-245.) ravnateljica jasenovačkog Spomen-područja Nataša Jovičić govori o poznatom jasenovačkom Cvijetu, spomeniku svim žrtvama jasenovačkog logora, a na temelju razgovora vođenih s njegovim autorom, Bogdanom Bogdanovićem. Ovo veoma kvalitetno izvedeno, a moglo bi se i reći raskošno izdanje završava posljednjom cjelinom koja bez uporabe riječi, uz pomoć reprezentativnoga fotografskog materijala, prikazuje Memorijalni muzej, Obrazovni centar i Put sjećanja u Spomen-području Jasenovac (246.-271.).

Još jednom vrijedi izdvojiti kako ovo izdanje Javne ustanove Spomen-područje Jasenovac ipak ne predstavlja klasični izložbeni katalog s kraćim uvodom i popisom izložbenih eksponata na kakav smo, uglavnom, navikli posjećujući neku izložbu. Riječ je, zapravo, o monografiji kao popratnom materijalu veoma suvremeno koncipiranoga stalnoga izložbenog postava jasenovačkog muzeja koji, zbog fizičke ograničenosti prostorom, predstavlja samo najreprezentativniji dio fundusa jasenovačkog muzeja, a katalog je njegov dodatak, odnosno tekstovi koji su u njemu zastupljeni muzejskim posjetiteljima daju manju sintezu, tj. sliku o postanku i djelovanju ustaških koncentracijskih logora Jasenovac i Stara Gradiška. Na kraju treba dodati kako je riječ o zaista raskošnom i reprezentativnom katalogu u Hrvatskoj, a možda i šire, koji je izveden uglavnom u crno-bijeloj tehnici, s mnoštvom fotografskih priloga koji, između ostaloga, upravo potenciraju glavnu misao-vodilju oblikovanja novoga stalnoga jasenovačkoga izložbenog postava, postava u kojemu je upravo pojedinac-žrtva stavljen u središte pozornosti.

MARIO KEVO

Ljubinka TOŠEVA-KARPOWICZ, *D'Annunzio u Rijeci – mitovi, politika i uloga masonerije*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 2007., 267 str.

Godine 2003. pokrenuto je izdavanje kvantitativno velike sinteze hrvatske povijesti pod nazivom *Povijest Hrvata*, te je kao jedan od osnovnih ciljeva istaknuta potreba za udaljavanjem od izlaganja sadržaja političke povijesti, kakvi su prevladavali u dotadašnjim sintezama. Osim potrebe za potpunijim sadržajima, pokazalo se kako prethodne sinteze prednost daju izlaganju povijesti banske Hrvatske dok ostali hrvatski etnički teritoriji, koji danas uglavnom i čine većinu hrvatskih državnih granica, imaju marginalnu ulogu u izlaganju te je ispravak te pojave naveden u ciljevima stvaranja sinteze. Kao rezultat rada velike skupine povjesničara nastala su tri sveska koja sadrže otprilike 2 000 stranica. Postojanje ovako opširne sinteze hrvatske povijesti svjedoči da je došlo do pomaka u odnosu na dosadašnje rezultate. Ipak moramo konstatirati kako ciljevi uredništva nisu u potpunosti ostvareni. Osvrnut ćemo se samo na jedan aspekt trećeg sveska *Povijesti Hrvata* objavljenog 2007. godine, a to je epizoda riječke povijesti nakon Prvoga svjetskog rata za koju teško možemo tvrditi kako nema značenje za cjelokupnu nacionalnu povijest i kako je se ne treba uvrstiti u sintezu povijesti

Hrvata. Naime, poznato je da je talijanski pjesnik Gabriele D'Annunzio godinu dana nakon završetka Prvoga svjetskog rata sa skupinom istomišljenika izvršio pohod u Rijeku koji je rezultirao uspostavljanjem njegove vlasti, ali i široke međunarodne krize. Problem Rijeke raspravljan je na sjednicama Lige naroda, a važnost problema je bila tolika da je npr. *New York Times* redovito obavještavao o razvoju kompleksne situacije u Rijeci. Nepoznato je zašto "riječki slučaj" nije našao prikladno mjesto na stranicama *Povijesti Hrvata*, a D'Annunzio čak ni mjesto u indeksu imena spominjanih u knjizi! Ta činjenica to neobičnija jer je D'Annunzijeve angažman u Rijeci uklopiv u analizu širih europskih događaja nakon Prvoga svjetskog rata, predstavlja jedan od prvih oblika protofašističke organizacije vlasti, te je njegov nositelj priznati pjesnik o kojemu svake godine u Europi izlazi barem jedno tiskano djelo. Upravo u svjetlu jednoga ovakvog nedostatka i, usudio bih se reći, propusta stručnog tima koji je zaslužan za inače hvalevrijednu sintezu hrvatske povijesti, treba ocijeniti djelo Ljubinke Toševa – Karpowicz *D'Annunzio u Rijeci – mitovi, politika i uloga masonerije*.

Izdavački centar Rijeka, kao jedna od središnjih izdavačkih kuća koja objavljuje rezultate istraživanja povijesti zapadne Hrvatske, 2007. godine u sklopu biblioteke „Dokumenti“ objavila je spomenuto djelo cijenjene autorice. Toševa – Karpowicz njime je sumirala dugogodišnje bavljenje problemima povijesti Rijeke nakon Prvoga svjetskog rata tijekom razdoblja D'Annunzиеva dolaska u Rijeku. U izdanju veličine 267 stranica samom tekstu obrade pripada 215 stranica, dok ostatak čine različiti prilozi koji obogaćuju središnji tekst. Tekst je podijeljen na pet glavnih poglavlja: "Italija i Rijeka do svibnja 1915.", "Europa nakon Prvog svjetskog rata", "D'Annunzиеva politička ideologija u Rijeci", "Povratak izvorima" i posebno intirgantno poglavlje "Talijanska i jugoslavenski orijentirana masonerija u Prvom svjetskom ratu i D'Annunzиеvu pohodu na Rijeku". Izdanje sadrži i niz korisnih priloga: prijevode zaključka na talijanski i engleski jezik, kratke biografije riječkih političara relevantnih za temu i posebno zanimljiv dokumentarno-slikovni prilog koji jasno ilustrira kompleksnost teme.

Pristup koji autorica primjenjuje u istraživanju D'Annunzиеva boravka u Rijeci motiviran je željom za što detaljnijom i vjernijom rekonstrukcijom postavki njegove ideologije. Zbog tog razloga autorica pristupa analizi njegovih govora, proklamacija i pamfleta za koje drži da pokazuju "postojanost jedne ideološke jezgre, sastavljene od vrijednosti, simbola, mitova i političkih metafora...ona D'Annunzиеva predstavlja kao redatelja jednog političkog teatra, kao majstora vizualizacije političkih poruka" (str. 10.). Ipak, autorica se ne zadržava samo na pokušaju rekonstrukcije i analize značenja djelova D'Annunzиеve ideologije, već se upušta i u formiranje eksplanatornih obrazaca koji trebaju pokazati zašto je D'Annunzio provodio takve specifične ciljeve. S takvih pozicija treba ocijeniti autoričinu analizu uloge talijanskih i jugoslavenskih organizacija masona jer njihovo uvođenje u interpretaciju D'Annunzia treba objasniti njegovu djelovanje. Ova napomena je posebno važna kada se uzme u obzir da se bilo kakvo spominjanje masona u hrvatskoj javnosti, ali i u historiografskoj zajednici, nerijetko vezuje uz pseudoznanost. Autorica pokazuje kako ozbiljna analiza može dovesti do relevantnih zapažanja s kojima se i ne moramo slagati, no upravo je to bit znanosti.

Autorica ispravno zapaža kako su D'Annunzиеve ideje bile prije svega određene unutrašnjim talijanskim politički previranjima u kojima je 24. studenoga 1918. u listu *Corriere della sera* lansirana u javnost izrečica o "osakaćenoj pobjedi" čime je jasno pokazano kako Talijani neće biti zadovoljni ako buduća mirovna konferencija u pot-

punosti ne ispuni njihove zahtjeve za teritorijalnim dobicima. Mirovna konferencija nije izlazila u susret talijanskim zahtjevima, te su nezadovoljne snage pripremale pokret. Dana 12. rujna 1919. godine D'Annunzio u 18 sati s balkona Guvernerove palače u Rijeci proglašava pripajanje Rijeke Italiji koje u obliku u kakvom ga je zamislio D'Annunzio završava 18. siječnja 1921. Autorica detaljno analizira D'Annunzijeve zamisli o političkom, nacionalnom, društvenom, ekonomskom i kulturnom aspektu života koji su primjenjivani u Rijeci u navedenom razdoblju, ali i razdoblju prije dolaska i poslije odlaska iz Rijeke čime je dobiven jednostavan uvid u evoluciju D'Annunzijeve ideologije.

Stavljajući raspravu u kontekst analize talijanskog iredentizma, futurizma i anarhosindikalizma, autorica utvrđuje kako je D'Annunzio koristio ideje preuzete iz sva tri idejna smjera koja su obilježavala talijansku društveno-političku scenu za vrijeme Prvoga svjetskog rata, te ih je pokušao oprimirati u Rijeci. Njegov politički diskurs prepun je izraza kao što su osakaćena pobjeda, sveti rat, veća Italija, riječka zastava, božanstvena smrt, Rijeka ili smrt, grad – žrtva... Autorica vješto dokazuje kako je u svakoj posebnoj prilici s obzirom na slušaoce i okolnosti D'Annunzio prilagođavao svoju političku retoriku. Posebno je zanimljiv autoričin osvrt na pokušaj stvaranja nove društveno-ekonomske strukture u Rijeci koja se temeljila na idejama utopijskog anarhosindikalizma. Bio je to jedan od zametaka budućih korporativnih ideja raznih europskih verzija fašizma kojima je svima bio zajednički talijanski primjer. S druge, pak, strane Toševa-Karpowicz upućuje i na činjenicu D'Annunzijeve želje za reorganiziranjem cjelokupnoga svjetskog poretka, a ne samo društva u Rijeci. Iz jedne takve tendencije su nastali pokušaji organiziranja Riječke lige koja je trebala okupljati sve svjetske nezadovoljnike svjetskom društveno-političkom situacijom.

Možda najintrigantniji dio ovog djela o D'Annunzijevo djelovanju u Rijeci rezultat je analize uloge masonskih loža na riječke događaje. Čitatelj je upućen na kompleksne odnose koji su postojali između talijanskih, srpskih i riječkih masonskih grupacija te autoričin zaključak kako je D'Annunzio bio "medij za javnost" radi ostvarivanja plana koji je bio osmišljen bez uvida i participacije šire javnosti (str. 214.). Uvid u aktivnost masonskih grupacija relevantan je i u kontekstu nastanka nove političke zajednice Slovenaca, Hrvata i Srba jer se pokazuje da su one u događajima imale značajnu ulogu. O autoričnim zaključcima možda možemo sporiti, no to treba činiti samo na temelju argumentiranja povijesnom građom. Treba izraziti nadu da će ovaj dio knjige izazvati zanimljivu diskusiju s točnijim rezultatima ako se za tim pokaže znanstvena potreba.

Djelo *D'Annunzio u Rijeci – mitovi, politika i uloga masonerije* pripada vrijednim doprinosima iz kruga riječkih istraživača cjelokupnoj hrvatskoj historiografiji. Ono može poslužiti budućim piscima sinteza hrvatske povijesti kao relevantan izvor, što će omogućiti potpuniji i točniji uvid u kompleksnu povijest hrvatskih zemalja koje su tijekom stoljeća egzistirale podijeljene u gotovo fragmentarne dijelove između različitih političkih zajednica. Iako se može tvrditi kako je politička integracija hrvatskih zemalja dovršena, čini se da još uvijek treba raditi na znanstvenoj integraciji, bar u sklopu povijesne znanosti.

Jednako je važna činjenica da djelo Ljubinke Toševe-Karpowicz predstavlja lijep primjer kako se o povijesnoj tematici može pisati na način zanimljiviji široj javnosti, a da se istovremeno zadrži znanstvena relevantnost. Iako su djela pisana u strogoj for-

mi znanstvenih radova i znanstvenog diskursa povjesničarima često zanimljivija, oni moraju osmisliti stil pisanja koji će povijesne teme učiniti dostupnijima široj javnosti, a povjesničarske knjige traženim artiklom u knjižarama. U tom kontekstu vrijedno je pohvaliti dizajn naslovnice ovog djela koji je čini privlačnim i uočljivim proizvodom na policama knjižara i knjižnica.

KRISTIAN BENIĆ